

УДК 321.1

В. В. Семиполець*здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ***ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НАБРАННЯ ЗАКОННОЇ СИЛИ РІШЕННЯМИ СУДУ
В СПРАВАХ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ**

Одним з найстародавніших інститутів суспільства є сім'я. Вона виникла ще за первісного ладу, раніше класів, народів, націй, держав. На сьогодні сім'я перетворилась на основоположну часточку суспільства, це саме та частинка, яка відновлюється, адже завдяки сім'ї відтворюється життя, виховуються діти, формується їхня індивідуальна свідомість. Недооцінити значимість цього просто неможливо.

Наші діти – наше майбутнє, тому впродовж розвитку та становлення в Україні та світі сучасного правового суспільства завжди досить гостро стояло питання захисту прав дитини. Фактично, у зв'язку з відсутністю повної правосуб'єктності діти не в змозі в повній мірі захистити свої права, тому не дивно, що це стало темою низки національних та міжнародних нормативно-правових актів.

Зокрема, серед національних нормативно-правових актів, покликаних захищати дітей, потрібно виділити Конституцію України, Сімейний кодекс України (далі – СК України), Закон України «Про охорону дитинства» та інші.

Серед міжнародних нормативно-правових актів слід насамперед виділити Декларацію ООН про права дитини (1959 рік). В ній зазначено, що «дитина для повного та гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння, Вона повинна зростати під опікою та відповідальністю своїх батьків» [2].

Основний тягар забезпечення всіх необхідних умов для розвитку дитини несуть батьки. У випадку, коли батьки не виконують своїх обов'язків, СК України передбачено ряд заходів для виправлення ситуації, що склалась. Зокрема, створено інститут позбавлення батьківських прав як крайній засіб впливу на поведінку батьків.

Якщо процес виховання батьків збігається із тими завданнями, які перед батьками ставить сучасне суспільство, то будь-які порушення відсутні. Більшість науковців стверджує, що втручання у батьківську сферу виховання необхідне лише в тих випадках, коли є пряме порушення прав дитини.

Проблеми настання юридичних наслідків у зв'язку з набранням законної сили рішень судів про позбавлення батьківських прав батьків за невиконання чи неналежне виконання обов'язків по вихованню дитини є предметом наукових розробок таких фахівців у галузі цивільного та сімей-

ного права, як Я.В. Шевченко, С.П. Індиченко, О.Я. Пергамент, О.М. Нечаєва, Н.О. Єршова, Л.Д. Короткова, О.Г. Карпенко, І.П. Васильківська, В.П. Мироненко, А.В. Кидалова.

Окремі сучасні аспекти інституту позбавлення батьківських прав та порядку його здійснення аналізуються у працях М.В. Антокольської, Г.С. Волосатого, Є.М. Ворожейкіна, В.С. Гопанчука, В.П. Макаренко, М.А. Гурвич, О.В. Дзери, А.А. Добровольського, І.В. Жилінкової, Л.М. Зілковської, О.М. Калітенко, К.І. Комісарова, Н.В. Летової, Д.Д. Луспеника, А.А. Мельникова, В.А. Мусина, І.П. Жиліна, О.М. Нечаєвої, З.В. Ромовської, Р.О. Стефанчука, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.О. Харитоновна, Ю.С. Червоного, М.А. Чечиної, М.С. Шакарян, М.Й. Штефана та багатьох інших.

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом сімейно-правового характеру, який застосовується до батьків, які не забезпечують належне виховання своїх дітей. Такий засіб може застосовуватись тільки за рішенням суду [5].

Назвемо підстави позбавлення батьківських прав.

Насамперед до таких підстав відноситься відмова батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і невиявлення впродовж 6 місяців щодо неї батьківського піклування [3]. Якщо встановлено, що особа без поважних причин відмовляється забрати дитину з пологового будинку, соціальні служби разом з адміністрацією закладів та спільно з органом внутрішніх справ зобов'язані скласти акт про покинуту чи залишену дитину, що й стане підставою для надання дитині відповідного соціально-правового статусу.

Відсутність батьківського піклування впродовж півроку є підставою для прийняття судом рішення про позбавлення такої особи батьківських прав [3].

Другою підставою позбавлення батьківських прав є ухилення від виконання матір'ю чи батьком своїх обов'язків з виховання дитини. Винятком є позбавлення батьківських прав особи, яка не виконує своїх батьківських обов'язків внаслідок душевної хвороби, тривалого відраджання, створення перешкод з боку іншого з батьків, з яким проживає дитина.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фі-

зичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально-визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори (як кожен окремо, так і в сукупності) можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [5].

Третьою підставою позбавлення батьківських прав є жорстоке поводження з дитиною. В правовій науці виділяється чотири види можливого насильства: економічне, сексуальне, фізичне та моральне.

Четвертою підставою є хронічний алкоголізм або наркоманія батьків дитини.

П'ятою підставою можуть бути будь-які види експлуатації дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва.

Шостою – засудження батька чи матері за вчинення умисного злочину щодо дитини. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Слід підкреслити, що позбавлення батьківських прав є винятковим заходом, який застосовується лише тоді, коли усі інші не дають позитивних результатів, а тому питання про його застосування слід вирішувати лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей [10].

Відповідно до ст. 165 СК України справи про позбавлення батьківських прав розглядаються судом за заявою одного із батьків, опікуна, піклувальника, особи, у сім'ї якої проживає дитина, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому вона перебуває, органу опіки та піклування, прокурора, а також самої дитини, якщо вона досягла 14-річного віку [3].

Органи опіки та піклування не тільки мають право пред'явити позови про позбавлення батьківських прав, але й зобов'язані взяти участь у розгляді кожної такої справи, незалежно від того, хто є позивачем.

Винесене судом рішення про позбавлення батьківських прав свідчить про те, що особа злісно не виконує обов'язки з виховання дитини. Перебування дитини з таким батьком чи з такою матір'ю неможливе, у зв'язку з чим виникає необхідність визначити її майбутню долю.

Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує пи-

тання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні.

Суд може постановити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, куди може поселитися, або постановити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін.

За бажанням другого із батьків, не позбавленого батьківських прав, дитину можуть передати йому на виховання та утримання. Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають за їхньою заявою баба та дід дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі. Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові або іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органів опіки та піклування [6].

Дитина, яка передана родичам, мачусі, вітчиму, органу опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

З позбавленням батьківських прав припиняються сімейні правовідносини між батьками і дитиною. Особа, позбавлена батьківських прав, втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання, перестає бути законним представником дитини, втрачає права на пільги та державну допомогу, що надається сім'ям з дітьми.

Особа, позбавлена батьківських прав, не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником, не може одержати у майбутньому ті майнові права, пов'язані із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування). Така особа втрачає всі інші права, засновані на спорідненості з дитиною [3].

Позбавлення батьківських прав як наслідок винної поведінки батьків не може означати їх повного звільнення від батьківських обов'язків по утриманню дітей. Тому одночасно з позбавленням батьківських прав суд може вирішити питання про стягнення аліментів на дитину. Аліменти на дітей стягуються на користь другого з батьків (опікуна, піклувальника, особи, у сім'ї якої проживає дитина) чи організації, де дитина перебуває на вихованні [7]. Тобто правовий зв'язок між дитиною та батьками набуває децю одностороннього характеру.

У багатьох випадках позбавлення батьківських прав відбувається поверхнево без проведення належної роботи з боку органів опіки та піклування. Інколи один з батьків чи орган опіки і піклування з певних суб'єктивних причин чи зі своєї бездіяльності ініціює позбавлення батьківських прав особи,

що з поважних причин не змогла у встановлений термін виявити свого піклування про дитину. Такими причинами нерідко є перебування за кордоном, лікування, а також інші ситуації, в яких особа об'єктивно не може виконувати своїх батьківських обов'язків, хоча має на це бажання і робить все для того, щоб ці обставини виправити. Звичайно, що в судовому порядку особа має право на захист свого права і може спростувати це, але також значну, дорадчу роль для суду відіграє висновок органу опіки і піклування, щодо доцільності позбавлення батьківських прав батьків чи одного з них відносно дитини. Цей документ у справі повинен бути об'єктивним та забезпеченим доказами [16].

В юридичній практиці часто зустрічаються висновки, надані органом опіки і піклування без дослідження усіх необхідних обставин справи, що не може не вплинути на повне, всебічне та об'єктивне з'ясування обставин справи. Особа, чії права таким чином порушуються, витрачає багато зусиль для захисту своїх батьківських прав. Нерідко можлива зміна ставлення до такої особи з боку оточуючих, адже позбавлення особи батьківських прав обов'язково потягне за собою певні неправові, соціальні наслідки: зміну ставлення оточуючих, порушення нормальних зв'язків з сусідами, родичами, батьками.

Основна проблема полягає в тому, що надання неправомірних, необґрунтованих висновків не карається законом. Відсутність будь-якої санкції на це діяння чи бездіяльність органу опіки і піклування породжує масу проблем в юриспруденції. Безкарність не сприяє встановленню в цій важливій сфері суспільства повної законності та нерідко породжує корупцію.

Сімейне законодавство часто ставиться до числа традиційних, досить стабільних галузей права, які не перебувають у прямій залежності від змін у державі. Однак юридична практика має здатність виявляти з часом недоліки, які одразу, ще при прийнятті нормативно-правового акта, неможливо було передбачити. У сімейних відносинах безпосередньо знаходить своє відображення реальність буття сьогоденного суспільства.

В останні роки в нашій країні намітилися тенденції, спрямовані на те, щоб відродити сім'ю як основну цінність української культури, змінити сформовані століттями патріархальні відносини в сім'ї щодо дитини.

Законодавче закріплення прав дітей потягло за собою закріплення відповідних обов'язків у батьків, проте цей зв'язок не має одностороннього характеру в звичайному стані. Отже, йдеться не тільки про моральний борг кожного батька, але і про його конституційні права та обов'язки, що виражаються у наділенні батьків правами стосовно їх дитини. Отже, батьки мають рівні права й обов'язки. Їхня рівноправність забезпечується сімейно-право-

вими нормами, що мають конкретний зміст. Зміст прав дитини складають право жити і виховуватися в родині; право знати своїх батьків; право на турботу з боку батьків; право на спільне проживання зі своїми батьками; право на виховання своїми батьками; право на забезпечення інтересів; право дитини на спілкування з батьками й іншими родичами; право дитини на захист; право дитини виражати свою думку, право дитини на ім'я, по батькові, прізвище; майнові права дитини, що включають у себе право власності; право самостійно розпоряджатися своїм майном. На обов'язок батьків матеріально забезпечувати неповнолітніх, а також непрацездатних нужденних повнолітніх дітей можна подивитися і як на право дитини на турботу з боку своїх батьків. Це приклад злиття особистих і майнових прав дитини в родині. При відсутності такої турботи СК України дозволяє вдаватися до допомоги правових норм, що передбачають аліментні зобов'язання. Треба ще раз відзначити, що законодавець говорить тільки про права неповнолітніх дітей, що ж стосується обов'язків дитини в сім'ї, то вони визначаються тільки нормами моральності, оскільки спонукати дитину до їх виконання за допомогою закону неможливо.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року.
2. Про права дитини : Конвенція ООН від 20 листопада 1989 року.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
5. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 березня 2007 року № 3.
6. Сімейне право України : [підруч.] / за заг. ред. В.С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 304 с.
7. Сімейне право України : [навч посіб.] / за ред. Є.О. Харитонова. – К. : Істина, 2008. – 225 с.
8. Сімейне право України : [підручник] / за заг. ред. В.П. Мироненко. – К. : Правова єдність, 2008. – 260 с.
9. Кривоносова Л.А. Лишение родительских прав / Л.А. Кривоносова // Правоведение. – 1990. – № 2. – С. 64.
10. Сімейне право України : [підручник] / за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 284 с.
11. Короткова Л.Д. Підвищувати відповідальність за виховання дітей / Л.Д. Короткова, О.Г. Вихров // Право України. – 1996. – № 4. – С. 47.
12. Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи / Е.М. Ворожейкин. – М. : Юрид. лит, 1969. – 208 с.
13. Индыченко С.П. Личные права и обязанности родителей и детей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.П. Индыченко. – К., 1973. – 9 с.
14. Сімейне право України: Нотаріат. Адвокатура. Суд : у 2 кн. : [науково-практичний посібник] / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. – 2005. – Кн. 1. – 2005. – 513 с.
15. Тихонина К.В. Лишение родительских прав и отобрание детей у родителей / К.В. Тихонина // Про-

блеми гражданского и семейного права : сб. научных трудов. – М., 1983. – С. 131.

16. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавлення батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми : Узагальнення Верховного Суду України від 11 грудня 2008 року.

Анотація

Семиполець В. В. Правові наслідки набрання законної сили рішеннями суду в справах про позбавлення батьківських прав. – Стаття.

Розглянуто наслідки набрання законної сили рішеннями суду в справах про позбавлення батьківських прав для батьків за невиконання або неналежне виконання ними своїх батьківських обов'язків із виховання та утримання дитини. Обґрунтовано необхідність впровадження більш ефективного застосування цього інституту сімейного права для повного та всебічного захисту прав та охоронюваних законом інтересів дитини.

Ключові слова: батьківські обов'язки, права дитини, відповідальність батьків, санкція, позбавлення батьківських прав.

Аннотация

Семиполець В. В. Правовые последствия вступления в законную силу решений суда по делам о лишении родительских прав. – Статья.

Рассмотрены последствия вступления в законную силу решений суда по делам о лишении родительских прав за неисполнение или ненадлежащее исполнение возложенных на них родительских обязанностей по воспитанию и содержанию ребенка. Обоснована необходимость внедрения более эффективного применения данного института права для полной и всесторонней защиты прав и охраняемых законом интересов ребенка.

Ключевые слова: родительские обязанности, права ребенка, ответственность родителей, санкция, лишение родительских прав.

Summary

Semipolec' V. V. Legal consequences of the entry into force of a court decision in cases of deprivation of parental rights. – Article.

In the article it is considered consequences of become valid court's decree in cases of deprivation of the parental rights for default or the inadequate execution, the parental duties assigned to them, on education and support of the child. It is substantiated necessity of implantation more effective apply of this legal institute for absolute and comprehensive protection of the rights and registered interests of the child.

Key words: parental duties, child rights, responsibility of parents, sanction, deprivation of the parental rights.